

ЗІ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД ІСТОРІЄЮ Й СУЧАСНИМИ ПРОЦЕСАМИ РОЗМЕЖУВАННЯ ФРАЗЕМІКИ ТА ПАРЕМІОЛОГІЇ В УКРАЇНІСТИЦІ

Стаття присвячена розглядові процесу становлення сучасного розуміння обсягу фраземіки в українському мовознавстві. На підставі аналізу найвідоміших наукових джерел констатовано, що в наш час, незважаючи на панівну концепцію вузького розуміння фраземіки, традиції альтернативного (широкого) визначення цього терміна цілковито не втратили свого значення.

Ключові слова: фраземіка, фразеологічна одиниця, пареміологія, паремія, історія мовознавства, історія нової української літературної мови.

Минули перші десять років нового тисячоліття. І носії української мови, і дослідники цього ідіому опинилися в таких умовах, що навіть теоретично не надаються до порівняння з попередніми епохами. Надзвичайно зросло навантаження не тільки на мовну систему в комунікативній площині, а й відбулося істотне розсіювання об'єктів і предметів мовознавчого вивчення. Це можна простежити на прикладі різних лінгвістичних галузей, але згадані процеси дуже чітко окреслилися у фразеологічній науці. Скажімо, в українській фразеології, починаючи з 80-х років ХХ ст., закоренилася система поглядів, що послідовно розмежовує власне фраземіку та паремійний корпус, хоч упродовж багатьох століть філологія не знала окресленої «парцеляції». Поки що не вдалося виявити свідчень про застосування такого розподілу досліджуваного матеріалу до початку 70-х років минулого століття у вишівських та академічних курсах сучасної української літературної мови. Узявши до уваги тільки знакові для україністики спеціалізовані видання минулого й позаминулого століть, можна побачити, що синкретизм фраземіки й пареміології яскраво виражений у Номисовому збірнику, а також у «Галицько-руських народних приповідках», що їх зібрав І. Франко. Щоправда, пальму першості за кількістю наведеного матеріалу в таких виданнях вибороли паремії, власне фразеологічні одиниці (далі — ФО), подані як окремо, так і в складі паремій, займають невелику частину серед надрукованого. Наприклад, М. Номис навів фраземи *пасає очі (з ока не спускає)* (Номис¹, 444), *плете банелюки* (там же, 570), *на галай балай* (там же), *навмани Лазара співати* (там же), *без сороба казка* (там же, 574), *став, як укопаний* (там же, 603), *як горбатий до стіни* (там же, 572) (а також інші одиниці з компонентом *як*) та ін. У «Галицько-руських народних приповідках» І. Франко серед іншого наводить звороти *сів му на голову* (Франко, 561), *скакати кому по голові* (там же), *солон'я-*

¹ Список скорочень див. у кінці статті.

на голова (там же, 562), *стратив голову до решти* (там же), *то всьо на його голові* (там же), *то горяча голова* (там же), *то не твоя голова до того* (там же, 563), *то вже всі на еден голос говорять* (там же, 580), *до горла ми сльози підступають* (там же, 597) тощо. Характерно, що більшість ФО у цих збірниках подана в ролі складників паремійних текстів.

Узагалі фраземіка й пареміологія як інтегрована частина курсу літературної мови введена до шкільних і вишівських підручників досить пізно. Скажімо, Є. К. Тимченко в «Українській граматиці для III і IV класи шкіл середніх» 1918 р. не подав жодного параграфа, що бодай побіжно зачепив би проблеми фразеології, хоч фраземи й паремії в ролі прикладів автор щедро використовував, добираючи їх із фольклорних та оригінальних літературних джерел. Наприклад, у досить розлогому розділі «Складня зложеного речення» до правила 126 («Прикметникове речення приточується до речівника або його заступника в головному реченні злучниками *що, що б*, в головнім йому відповідні *той та те, такий така таке*, що зрештою можуть і не бути»²) подано близько десяти паремій, запозичених з Номисового збірника та з фольклорних матеріалів П. П. Чубинського³.

О. Н. Синявський 1933 р. у своїй «Короткій історії українського правопису», розглядаючи підготовчу роботу до знаменитої правописної конференції 1927 р., зауважував, що «від багатьох науковців виступають побажання, щоб унормовано й такі сторони літературної мови, як ортоєпію, *фразеологію* (курсив наш. — О. С., Т. Ц.-С.), наголос, правопис власних імен людей»⁴. Проте фразеологія (у сучасному розумінні) не була в центрі уваги кодифікаційного форуму. У відомих «Нормах української літературної мови»⁵ (1931) цього ж автора питання фразеології не були чітко окреслені, коли не сказати, що вони навіть побіжно не були порушені. Певна річ, якщо не розуміти фразеологію як лексико-семантичну сполучуваність, бо в багатьох виданнях першої третини ХХ ст. саме так і вживався цей термін. Скажімо, у посібнику-довіднику М. Мироненка «Українська фразеологія (прийменники, дієслівні та прикметникові конструкції, сполучені вислови)» за редакцією М. Груньського (1929) ніде не знаходимо тлумачення обсягу поняття «фразеологія», проте сам принцип побудови видання свідчить, що автор під фразеологічними зворотами розумів сталі словосполучення в найширшому розумінні або й просто українські мовні засоби, відмінні внутрішньою формою (синтаксичною структурою) від російських відповідників. Наприклад, М. Мироненко подає такі російські одиниці та українські відповідники: *бежать без оглядки* — *тікати неоглядки, без очей, не озираячись*; *без видимой причины* — *не знати з якої причини*; (іронічно) *з доброго дива*; *без возражений* — *не сперечаючись, не заперечуючи, не сперечатись!*; *без доклада не входит* — *не сповістивши не заходити*; *без задержки* — *негайно*; *без малейшего отлагательства* — *ніяк не відкладаючи, негайно*; *без малого* — *трохи не*; *без опасений* — *безпечно*; *без остатка* — *все цілком, усе чисто, геть усе*; *без отговорок* — *безсуперечно, не сперечаючись*; *без памяти* — *не пам'ятаючи, нетямлячи, непритомно*; *без пастуха* — (*обходиться, быть*) — *самопас, самопаски, самопасом, самопасно, пустопах*; *без пяти минут 3 часа* — *за п'ять хвилин 3 години*; *без разбора* — *не розбираючи*; *без раз-*

² Тимченко Є. Українська граMATика для III і IV класи шкіл середніх. — К., 1918. — С. 118.

³ Там же. — С. 119.

⁴ Синявський О. Коротка історія «Українського правопису» // Історія українського правопису: XVI–XX століття: Хрестоматія. — К., 2004. — С. 438.

⁵ Синявський О. Норми української літературної мови. — К.; Х., 1931. — 367 с.

личия относиться к кому, к чему — байдуже ставитися до кого, до чого; без различия формы, цвета и т. д. — не зважаючи на форму, колір і т. ін.; без рассуждений — не сперечаючись; без седла сидеть на лошади — охляп сидіти на коні; без сожаления — без жалю, безжально; без спроса — не спитавши; без удержу — без упуни; без умолку — не вгаваючи тощо (Мироненко, 117)⁶. Наведений матеріал згруповано в третій частині розгляданої праці («Російсько-українські фразеологічні звороти з прийменниками»). З погляду сучасної лінгвістики довідник і таку назву доданого словника важко визнати коректними, адже не буває «російсько-українських (польсько-українських, німецько-французьких та ін.) зворотів» як компонентів реальної системи природних мов (проблеми інтерференції тут не торкаємося), а проте сама книжка й досі містить чимало цікавих знахідок у галузі перекладної російсько-української лексикографії. За умов критичного аналізу й творчого підходу видання може бути джерелом для сучасної фразеології та словникарства широкого спектру.

О. Б. Курило належить до тих українських мовознавців, які з максимальною виразністю підкреслювали особливу роль фразеологізмів у системі національної мови. «Своєрідним характером, — переконана дослідниця, — так званим “духом” своїм, мова спирається передусім на стилістиці, складні, фразеології та словотворі»⁷. В «Увагах до сучасної української літературної мови» (1925) вона подала багато рекомендацій прескриптивного характеру, проте як фразеологізми розглядала одиниці різного походження: і звороти на кшталт *набраться розуму* (Курило, 219), *набраться страху* (там же), *набраться сорому* (там же), і *говорити* (за ким) (там же, 229), *узятися рум'янцем* (там же, 222), *узятися струпом* (там же), *узятися цвіллю* (там же) тощо. «Короткий українсько-російський словник», доданий до цієї монографії О. Б. Курило, навіть сьогодні можна вважати взірцевим за способом добору й тлумаченням матеріалу. Більшість одиниць, поданих у ньому, належить до категорії фразем. Наскільки відомо, теоретичні питання фразеології не перебували в центрі уваги дослідниці.

У «Загальному курсі української мови» за редакцією Л. А. Булаховського (1929) подано окремий структурний підрозділ, що мав би розглянути порушені питання. «Лексика й фразеологія» — назва другої лекції з цього видання. Робочий матеріал до неї написав Б. Д. Ткаченко. Проте тільки в методичних зауваженнях до лекції знаходимо побіжне згадування проблеми: «Питання лексики й фразеології (словник та звороти) тепер набули надзвичайної ваги. Як збагатити свою лексику, які саме слова й звороти використовувати, де саме запозичувати слова — чи в класиків, чи з поточної преси, як використовувати селянську лексику і що саме використовувати, — ці питання непокоять і цікавлять широкі верстви суспільні»⁸. Трохи далі автор (можна припустити, що вони належать перу Л. А. Булаховського, хоч у тексті про це ніде немає згадки) пише: «Без словника працювати неможливо, бо тоді робота аж надто рясніє помилками. Таке нерозважне вживання лексики й фразеології показано між іншим, в лекції III, де заналізовано уривки з листа українського інтелігента. В цій таки лекції з'ясовано, як лексика й фразеологія зумовлюють певний стиль»⁹. З теоретичних обґрунтувань порушеної проблеми у виданні більше нічого не виявлено. Отже, за твердженням методичних настанов «Загального курсу української мови», фразеоло-

⁶ Правописні особливості прикладів збережено.

⁷ Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови.— К., 2004.— С. 11.

⁸ Загальний курс української мови / За ред. Л. А. Булаховського.— Х., 1929.— С. 25.

⁹ Там же.— С. 26.

гія — це звороти. Пор.: «За накресленим планом до курсу увійдуть такі розділи: <...> 2) Друга та третя лекції з оглядом питань щодо словника (лексика) та фразеології (*індивідуальних властивостей українського слововжитку в широкому розумінні цього слова*)»¹⁰ (курсив наш. — О. С., Т. Ц.-С.). Таку ж думку підтримує й Б. Д. Ткаченко в цьому виданні: «Фразеологія (гр.) — характеристичні для певної мови звороти, лише в ній уживані, які не припускають точної передачі при перекладі їх на іншу»¹¹. Розглядаючи приклади фразеологічних зворотів, науковець подає одиниці *це ще було за царя Гороха, як людей було троха* та *це ще було за рижого бога та за китчастих людей*¹², що належать до паремійного фонду за сучасною класифікацією.

Дуже чітко й логічно виклав погляди на обсяг фразеології української мови О. Вержбицький у XIII лекції «Курсу української мови для службовців» за редакцією Л. А. Булаховського (1930): «Звороти, що їх точно перекласти не можна іншою мовою, що являють собою одноцільне значіння суми слів, звемо фразеологічними зворотами. До фразеології також належать: цілі вислови, що їх цитують не згадуючи ні твору, ні автора, вживані у мові прислів'я та приказки, цитати, що стали дуже відомі»¹³.

Згадані вище видання мали дидактичний характер і були спрямовані на користувачів з різним рівнем підготування, проте, як бачимо, теоретичне підґрунтя досліджуваної проблеми в цих курсах окреслено по-різному. За словами О. Вержбицького, він не мав змоги в згаданому посібнику докладно викласти свої погляди на українську фразеологію, а мусив спинитися на «діловій фразеології, що є найпотрібніша нашому курсантові-службовцеві»¹⁴. Загальний підхід науковця зрозумілий. У § 9, що має назву «Канцелярська фразеологія», О. Вержбицький подає російські ділові кліше та штампи з українськими відповідниками, більшість з яких із сучасного погляду не можна кваліфікувати як об'єкти фразеологічного розгляду навіть за умов широкого розуміння фразеології. Наприклад, у словничку наведено одиниці: *а посему предлагаю — а тому (через те) пропоную; благодаря полученным сведениям мы имеем возможность — через те, що одержано відомості, ми маємо змогу; в срочном порядке — терміново; работают в качестве секретаря (делопроизводителя) — працювати за секретаря (за діловода); в течение (в продолжение) всего дня — за (через) увесь день; протягом усього дня; ящик для писем (для жалоб) — скринька на листи (на скарги)* (Вержбицький, 16–17) та ін. Якщо ж їх розглядати як «індивідуальні властивості українського слововжитку в широкому розумінні цього слова», то такий спосіб подання матеріалу стає цілком зрозумілим.

Б. Д. Ткаченко в «Нарисах з української стилістики» (1929) (§ 8 «Деякі загальні означення з обсягу фразеології») робить висновок, що «розгляд членів синонімічної групи має привести нас до поняття про *вислови фразеологічні*»¹⁵. На думку науковця, «слова <...> можуть цілком чи частково утрачати свою автономність, виступаючи несамостійною часткою *зложених висловів*, що їх із се-

¹⁰ [Булаховський Л. А.?.] План курсу // Загальний курс української мови / За ред. Л. А. Булаховського.— Х., 1929.— С. 3.

¹¹ Ткаченко Б. Робочий матеріал [до лекції II] // Там же.— С. 42.

¹² Там же.— С. 44.

¹³ Вержбицький О. Лекція XIII // Курс української мови для службовців / За ред. Л. Булаховського.— Х., 1930.— С. 15.

¹⁴ Там же.— С. 15–16.

¹⁵ Ткаченко Б. Нарис української стилістики. Лекція I / За ред. Л. Булаховського.— Х., 1930.— С. 17.

мантичного погляду ми мусимо розглядати як певну висловну єдність»¹⁶. І далі дослідник викладає майже сучасне розуміння фразеологізму, спираючись передусім на зв'язаність значення розглянутих зворотів. Щоправда, і тут мовознавцеві не вдається відійти від широкого розуміння фразеологізму. Б. Д. Ткаченко твердить, що «тут (у групуваннях другого роду. — О. С., Т. Ц.-С.) кожне слово, увіходячи до групування, в більшій чи меншій мірі поступається самостійністю свого значіння, щоб утворити в зложенні з іншими членами групування *одноцільне значіння цілого вислову*. Такі групування слів ми називаємо взагалі *фразеологічними або зложеними висловами*»¹⁷. Як приклади наведено одиниці *матися на бачності, бути наготові, тяжко закоханий, до серця вражений, нестерпно болючий, жагуче жадання, пекуча потреба, шалений гнів, зажити слави, припасти до впадоби, будьте ласка!, брати на увагу щось, мати честь* («Мав честь розмовляти, побачити»)»¹⁸. У праці попри її невеликий обсяг і дидактичну спрямованість знаходимо досить глибокі міркування щодо різного типу «споєності (спаяності. — О. С., Т. Ц.-С.) поодиноких членів фразеологічного вислову», визначення певних ознак цієї єдності «як зовнішнього, так і середового семантичного характеру», зокрема тут розглянуто співвіднесеність із простим словом («показує, що певне групування слів становить собою в даному разі *одиницю мислення*», як-от у прикладах *матися на бачності, в тузі пробувати, зажити слави*) та «*семантичне затемнення елементів фразеологічного вислову*, що виявляється в ньому наявністю а) слів, непридатних до самостійного вжитку; б) «неправильних» з загально-мовного погляду синтаксичних зв'язків». Як приклади до першого типу «затемнення» Б. Д. Ткаченко наводить одиниці *не до шмиги, грошей ні шага, не при умі, ударитися навтікача*, другий різновид ілюструє зворотами *будьте ласка, будь ласка, будь ласкав, іди з добра ума, іди к лихій мамі*¹⁹ тощо.

В «Енциклопедії українознавства» 1949 р. добре подано історію вивчення української мови, відомості про становлення вітчизняного словникарства (підрозділ «Лексикологія»), незважаючи на стислість викладу, регламентовану жанром видання²⁰. У довіднику компактно викладено основні відомості з різних галузей науки про сучасну українську літературну мову, розглядана інформація й досі не втратила свого наукового значення. Проте автори (Я. Рудницький, Д. Чижевський, В. Чапленко, В. Лев, Ю. Шерех) зовсім не зачіпали фразеологічної та паремійної проблематики²¹.

Ю. Шевельов у «Нарисі сучасної української літературної мови» (1951) детально розглядає проблеми фразеології, наскільки дозволяє жанр підручника. На думку мовознавця, «словосполучення, які виступають як цілість із значеннями, що не дорівнює сумі значень їх складових частин, звуться фразеологічними зворотами, або ідіомами»²². І далі подає власне фраземи *на руку ковінька; не було лиця; ні се ні те; мотати на вус; збити з пантелику; слабі на утори; ходити*

¹⁶ Там же.

¹⁷ Там же.— С. 18–19.

¹⁸ Там же.— С. 19.

¹⁹ Там же.— С. 19–20.

²⁰ Сімович В., Кузеля З. Мова : Історія вивчення і сучасний стан дослідів // Енциклопедія українознавства : Загальна частина. — Репринтне відтворення видання 1949 р. — К., 1994. — С. 321–327.

²¹ Рудницький Я., Чижевський Д., Чапленко В., Лев В., Шерех Ю. Сучасна українська літературна мова // Там же.— С. 327–340.

²² Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови.— Мюнхен, 1951.— С. 20.

ходором; пішло нанівець; ні за цапову душу; чуприну гріти²³ та ін. Автор твердить, що в широкому розумінні до фразеологізмів треба зараховувати приказки, прислів'я, звороти-афоризми, крилаті слова. Пор.: «До фразеологічних зворотів у широкому розумінні належать також приказки й прислів'я. Як і всякі інші фразеологічні звороти, вони характеризуються усталеністю словесного оформлення, і, поскільки вживаються на окреслення різних конкретних ситуацій, значення їх у цілості використовується переносно, себто значення цілості не дорівнює сумі значень окремих слів. Нерідко їх можна заступити одним словом. Наприклад, замість назвати кого-небудь *ледар* можемо вжити приказок: *Думки в небі, а ноги в постелі*; або: *Не така лінь, як не хочеться*; або: *То за цим, то за тим, то за сном важким*; або: *Жать удень душно, а вночі кусаються комарі*; або: *Як спить, то не їсть, а як їсть, то не дримає* тощо»²⁴.

Аналогічну позицію через 8 років обстоює і Л. А. Булаховський у «Нарисах із загального мовознавства». Пор.: «Фразеологічні одиниці (фразеологізми) — це звичайно словосполучення, розкладні щодо змісту, але усталені в мові як матеріал ходової цитації (прислів'я, приказки, вдалі вирази письменників, що стали «крилатими словами», і под.), які набули через це певної цільності. Такими є, наприклад, вирази: «Вовків боятися — в ліс не ходити», «М'яко стеле, та твердо спати», «Розрубати Гордіїв вузол»»²⁵.

Л. Г. Скрипник у своїй монографії «Фразеологія української мови» (1971) обстоює думку, що підхід, який виводить прислів'я, приказки й крилаті вислови, співвідносні з реченням, за межі об'єкта фразеології, «викликає серйозні заперечення, і все більше дослідників схиляється до того, що ці одиниці не повинні бути вилучені з фразеології»²⁶. Такі погляди, на думку науковця, «поділяє більшість українських дослідників, їх дотримується й автор цієї монографії»²⁷. В академічному дослідженні «Сучасна українська літературна мова» за редакцією І. К. Білодіда (1973) перу дослідниці належить розділ «Фразеологія», у якому Л. Г. Скрипник не відходить від принципів широкого розуміння фразеології, задекларованих у власній монографії. Незважаючи на те, що тоді точилися суперечки «навколо сталих утворень, які мають назву прислів'я, приказки і крилаті вислови типу фраз»²⁸, лінгвіст скрізь у цьому виданні проводить думку про недоцільність їх вилучення з поля об'єктів фразеологічних студій. І при цьому завжди підкреслює, що в тогочасному мовознавстві «немає одностайної думки щодо того, чи вважати прислів'я, приказки і крилаті вислови типу замкненої фрази об'єктом фразеології, чи виводити їх за межі цієї лінгвістичної дисципліни, залишаючи розгляд їх фольклористиці і стилістиці»²⁹. Такий підхід до розглядової проблематики панував і в підручниках для вищої школи, зокрема від нього не відступився й М. А. Жовтобрюх у «Курсі сучасної української літературної мови» для філологічних факультетів педагогічних інститутів³⁰. І нині

²³ Там же.— С. 20–22.

²⁴ Там же.— С. 22.

²⁵ Булаховський Л. Нариси з загального мовознавства.— 2-е вид., випр. та доп.— К., 1959.— С. 33.

²⁶ Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови : Монографія.— К., 1973.— С. 68.

²⁷ Там же.— С. 69.

²⁸ Скрипник Л. Г. Фразеологія // Сучасна українська літературна мова : Лексика і фразеологія / За ред. І. К. Білодіда.— К., 1973.— С. 337.

²⁹ Там же.— С. 364.

³⁰ Жовтобрюх М. А. Фразеологія української мови // Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови : Підручник для філологічних факультетів педа-

названі засади чи не найпопулярніші в посібниках для студентів філологічних спеціальностей³¹. На думку В. Д. Ужченка, цю теорію варто називати семантичною концепцією В. В. Виноградова — М. М. Шанського, удосконаленою завдяки зусиллям різних дослідників, зокрема деякі її аспекти розробляла у своїх працях Л. Г. Скрипник³². М. Ф. Алефіренко зауважував³³, що на ґрунті такого розуміння обсягу фразеології стоять, крім Л. Г. Скрипник, такі відомі українські дослідники, як Д. Х. Баранник³⁴, Ф. П. Медведєв³⁵ та ін.

Отже, на початку 70-х років минулого століття українська академічна фразеологічна наука ще не відходила від класичної схеми розуміння обсягу фразеології, хоч їй і доводилося існувати в силовому полі російської мовознавчої школи, що дедалі більше розгортала розмежування фразем і паремій. Проте в 1980-х позиція, виражена думкою про те, що «усталені поєднання слів найрізноманітніших структурних типів — співвідносні з лексичними одиницями, з предикативними словосполученнями і з реченнями, що набули виразних показників фразеологічності, мають всі підстави бути віднесеними до складу фразеології»³⁶, похитнулася. На нашу думку, переломною добою стали саме 80-і роки минулого століття, а не 90-і, як твердить В. Стахова³⁷. Символом таких змін може слугувати академічний «Фразеологічний словник української мови» (1993). За свідченням В. М. Білоноженко, укладання згаданого фразеографічного кодексу розпочалося на початку 1980-х рр. Концепція словника, безперечно, була випрацювана раніше. У виданні постульовано: «до фразеологічних одиниць не зараховуються <...> сталі словосполучення, прислів'я, приказки, крилаті вирази, усталені порівняння, складені терміни, нефразеологізовані тавтологічні словосполучення»³⁸ тощо. Утім, уже в монографії В. М. Білоноженко й І. С. Гнатюк «Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів»³⁹ (1989) помітна перевага теорії вузького розуміння фразеології, обґрунтована в працях російського мовознавця О. І. Молоткова й зrealізована у «Фразеологічному словнику російської мови» (1967), виданому за редакцією згаданого лінг-

гогічних інститутів.— К., 1972.— С. 71–75; *Жовтобрюх М. А.* Джерела української фразеології // Там же.— С. 75–77.

³¹ Див., зокрема, пояснення: «Приказки, прислів'я і крилаті слова зараховують до фразеологічного фонду мови, хоч така їх кваліфікація не стала загальнопоширеною» (*Грищенко А. П.* Фразеологія // Сучасна українська літературна мова : Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Площ та ін. ; за ред. А. П. Грищенка.— 2-е вид., перероб. і доп.— К., 1997.— С. 237). О. Д. Пономарів уводить до складу фразеології терміни, максими, афоризми, сентенції, літературні цитати тощо, а проте відводить серед фразеологізмів особливе місце ідіомам типу *про людське око, не довго рясст топтати, бити байдюки, скакати в гречку, підносити гарбуза* та ін. (*Пономарів О.* Стилістика сучасної української мови : Підручник.— 3-є вид., перероб. і доп.— Тернопіль, 2000.— С. 121, 128).

³² *Ужченко В. Д.* Фразеологічні концепції // Ужченко В. Д., Авксентьев Л. Г. Українська фразеологія : Посібник для студентів філологічних факультетів.— Х., 1990.— С. 8–9.

³³ *Алефіренко М. Ф.* Теоретичні питання фразеології.— Х., 1987.— С. 90.

³⁴ *Баранник Д. Х.* Особливості використання фразеології в усному монологічному мовленні // Усний монолог.— Д., 1969.— С. 94–94.

³⁵ *Медведєв Ф. П.* Українська фразеологія : Чому ми так говоримо.— Х., 1982.— С. 7.

³⁶ *Скрипник Л. Г.* Фразеологія // Сучасна українська літературна мова : Лексика і фразеологія / За заг. ред. акад. І. К. Білодіда.— К., 1973.— С. 365.

³⁷ *Стахова В.* Поняттєво-виражальна сутність «фраземіки» в українському лінгвотермінологічному просторі.— <http://journal.mandrivets.com/?go=journal&archiv=23>.

³⁸ Фразеологічний словник української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін.— К., 1993.— Кн. 1.— С. 4.

³⁹ *Білоноженко В. М., Гнатюк І. С.* Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів.— К., 1989.— С. 5–8.

віста. На цих теоретичних засадах і був укладений «Фразеологічний словник української мови».

Спорадичні спроби розглядати фраземіку й пареміологію як елементи однієї підсистеми української мови можна спостерігати й нині. Причому, як впливає з аналізу багатьох кандидатських дисертацій, до так званого «широкого» розуміння фразеології, тобто до синкретизму в описі фраземіки й пареміологічних одиниць, кліше, сталих словосполучень, штампів і т. ін., найчастіше вдаються молоді дослідники, головним завданням яких є намагання розглянути весь «цікавий» матеріал, дібраний з того чи того джерела⁴⁰. І такий підхід завдає дисертантам найбільшого клопоту під час захисту, адже обґрунтувати «широке» розуміння обсягу поняття фразеології не так просто, якщо зважати на фразеологічні розвідки останніх трьох десятиліть. Залучення одиниць на зразок *встановити контроль, унедійснити постанову, пасинок партії, взяти на себе обов'язок, висловити вотум недовір'я, відчуження нерухомого майна, вступати у відносини, диктувати своє право, доводова сила документів*⁴¹ та ін. до фразеології, як це можемо виявити в деяких дослідженнях, дуже дисонує з академічними традиціями. Натомість фразеологи-теоретики щедрі на філіппіки проти цього. Щоправда, інвективи останнього часу стали куди м'якшими: «Проте, як раніше окремі фразеологічні та фразеологізовані групи (паремії) намагалися роз'єднати, так тепер ми стоїмо перед новим “об'єднувальним” етапом. Про це свідчить, зокрема, і пильна увага до пареміології в останні роки, дослідження на матеріалі різних мов і навіть різних мовних сімей — української, російської, білоруської, китайської (Л. Даниленко, Т. Рамза, Є. Селівборстова, Ван Ін Динь та ін.)»⁴².

Процес підтримання й розвитку традиційних поглядів українського мовознавства на природу фразеології ще не можна вважати цілком завершеним. І навіть якщо в певний період традиційні постулати відступали на задній план, проте вони ніколи не були вилючені з життя як звичайний набуток історії лінгвістичних учень. Зважений і коректний підхід до проблеми (у викладі Л. Г. Скрипник) відбито в «Сучасній українській літературній мові» (1973) — академічному виданні, що має авторитет не лише серед науковців, а й серед викладачів університетів, адже воно входить до обов'язкового переліку навчальної літератури для студентів-україністів. Не всім науковим працям судилося така щаслива доля, не кожна книжка через п'ятдесят років після свого виходу впливає на формування молодих фахівців, як це монографічне дослідження. Поки не з'явиться новий академічний курс сучасної української літературної мови, його значення ще довго не тьмянітиме, а отже, проблема традиційного «широкого» розуміння змісту фразеології буде

⁴⁰ Див., наприклад, такі праці: *Супрун А. П.* Семантико-стилістичні особливості фразеологічних одиниць (На матеріалі поетичних творів М. Рильського) : Автореф. дис. ... канд. філол. наук.— К., 1999.— 19 с.; *Розач О. О.* Структурно-семантичні особливості фразеологізмів з етнонімами (на матеріалі англійської, російської, української, французької, польської мов) : Автореф. дис. ... канд. філол. наук.— К., 1999.— 18 с.; *Бакай Б. Я.* Формування фразеології в переломні моменти історії народів Європи (на матеріалі української, російської, англійської, німецької, французької мов у періоди першої та другої світових воєн) : Автореф. дис. ... канд. філол. наук.— К., 2000.— 16 с. Перелік досліджень, що ґрунтуються на цьому принципі, може бути досить великим.

⁴¹ Див. зокрема: *Сушко О. І.* Фразеологія офіційно-ділового стилю української мови (на матеріалі документів першої половини ХХ ст.) : Автореф. дис... канд. філол. наук.— К., 2007.— 19 с.

⁴² *Ужченко В. Д., Ужченко Д. В.* Фразеологія сучасної української мови : Навч. посібник.— К., 2007.— С. 32.

актуальною (або драстичною, якщо ригористично підходити до аналізу) як для вищівської практики, так і для наукових студій.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- Вержбицький — *Вержбицький О.* Лекція XIII. § 9. Канцелярська фразеологія // Курс української мови для службовців / За метод. ред. проф. Л. Булаховського.— Х., 1930.— С. 16–20.
- Курило — *Курило О.* Уваги до сучасної української літературної мови.— К., 2004.— 303 с.
- Номис — Українські приказки, прислів'я і таке інше / Уклад М. Номис ; упоряд., приміт. та вступ. ст. М. М. Пазяка.— К., 1993.— 768 с.
- Мироненко — *Мироненко М.* Українська фразеологія (прийменники, дієслівні та прикметникові конструкції, сполучені вислови) : Посібник-довідник по масових установах Соцвиху, Профосу та Політосу / Ред. М. Грунський.— 2-е вид., перероб. й набагато доп.— Х. ; К., 1929.— 176 с.
- Франко — Галицько-руські приповідки : У 3 т. / Зібрав, упоряд. і пояснив Др. Іван Франко.— 2-е вид.— Л., 2006.— Т. 1.— 832 с.

O. I. SKOPNENKO, T. V. TSYMBALIUK-SKOPNENKO

OBSERVATIONS ON THE HISTORY AND CURRENT STATE OF THE DIFFERENTIATION OF IDIOMATIC UNITS AND PROVERBS AND SAYINGS

The article examines the process of becoming a modern understanding of phraseology in Ukrainian linguistics. The analysis of the most famous scientific sources stated that today, despite the dominant concept of a narrow understanding of phraseology, traditions alternative (broad) definition of this term is completely not lost their importance.

Key words: phraseology, phraseological unit, idiom, paremiology, proverb, history of linguistics, history of modern Ukrainian literary language.